

Din-Bilim İlişkisi Bağlamında Fahreddin Râzî'nin *Mefatihü'l-Ğayb* Tefsirindeki Biyoloji Konuları

Fakhr al-Dīn al-Rāzī's Maḥāṭih al-Ghayb and Biology in the Context of the Religion–Science Relationship

ÖZET

Kur'an'ın temel amacı, iman esaslarını bildirmek ve bu esaslara uygun bir yaşam tarzı sunarak insanları dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmaktır. Bu bağlamda, Kur'an'da zaman zaman bazı ilmi hakikatlere işaret edilse de söz konusu âyetler doğrudan bilim öğretme amacı taşımaz. Onlar, insanları tefekküre, akletmeye ve gözleme teşvik eden uyarılar ve öğütlerdir. Bu işaretlerin mahiyetini anlama ve yorumlama işi beşerî idrake bırakılmış, tefsir geleneği de bu doğrultuda tarih boyunca hem akli hem de ilmi açılımlarla zenginleşmiştir. Bu noktada Fahreddin Râzî'nin, et-Tefsiru'l-Kebîr adlı eseri, yalnızca kelâmî ve felsefî içeriğiyle değil, tabiat bilimleriyle kurduğu irtibat açısından da dikkat çekicidir. Çalışmamız, Râzî'nin biyolojiyle ilişkili âyetleri ele alışı biçimini, bu yorumların modern biyolojiyle mukayesesini ve din-bilim ilişkisi bağlamında taşıdığı değeri incelemeyi amaçlamaktadır. Biyolojiye ilişkin âyetlerin yorumunda Râzî'nin amacı, Kur'an'ı bilimsel verilerle doğrulamak değil, onun manasını açıklığa kavuşturma sürecinde tabiat bilgisinden faydalanmaktır. Bu tutum, tevhid ve nübüvvet eksenli hikmet temelli bir bakış açısını yansıtarak din ile bilimin birbirini dışlamayan, zaman zaman birbirini destekleyebilen alanlar olduğunu gösterir. Elbette onun yaşadığı dönemdeki bilimsel imkânlar sınırlıydı; bu nedenle bazı yorumlarının modern biyoloji verileriyle çeliştiği görülür. Bununla birlikte, insanın yaratılışı ve embriyolojik safhalara dair açıklamaları dikkat çekici ölçüde çağdaş biyolojiyle örtüşmektedir. Nitekim sülâleyi menî olarak yorumlaması; nutfe, alaka ve mudğâ kavramlarını embriyolojik süreçlerle ilişkilendirmesi; rahmin korunmuş yapısına dair açıklamaları; sulb ve terâib yorumunda merkezi sinir sistemiyle bağlantı kurması; “üç karanlık” ifadesini rahim, plasenta ve karın duvarıyla ilişkilendirmesi onun güçlü bir müşahade yeteneğine sahip olduğunu gösterir. Bu yönüyle onun yaklaşımı, Kur'an'daki biyolojik işaretlerin, dönemini aşan bir kavrayışla yorumlanabildiğine dair önemli bir örnektir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Biyoloji, Kur'an, Tefsir, Râzî, Mefatihü'l-Ğayb, Din- Bilim İlişkisi.

ABSTRACT

The primary purpose of the Qur'an is to set forth the fundamentals of faith and to guide humankind toward happiness in this world and the hereafter by presenting a lifestyle in accordance with these principles. In this respect, although the Qur'an occasionally alludes to certain scientific truths, such verses are not intended to teach science directly. Rather, they function as admonitions and exhortations, encouraging reflection, reasoning, and observation. The task of comprehending and interpreting these indications has been entrusted to human understanding, and over the course of history the exegetical tradition has been enriched through both rational and scientific perspectives. At this point, Fakhr al-Dīn al-Rāzī's *al-Tafsīr al-Kabīr* is remarkable not only for its theological and philosophical content but also for the way it engages with the natural sciences. This study aims to examine Rāzī's treatment of Qur'anic verses related to biology, to compare his interpretations with modern biology, and to evaluate their significance in the context of the religion–science relationship. In his commentary on verses concerning biology, Rāzī's objective was not to verify the Qur'an by means of scientific data but rather to employ knowledge of nature in the process of clarifying its meaning. This stance reflects a wisdom-oriented perspective centered on *tawhīd* and prophethood, demonstrating that religion and science are not mutually exclusive but can, at times, support one another. Naturally, the scientific means available in his time were limited; thus, some of his interpretations are seen to conflict with modern biological findings. Nevertheless, his explanations regarding human creation and embryological stages are strikingly compatible with contemporary biology. For instance, his interpretation of *sulāla* as semen; his association of the terms *nutfah*, *'alaghah*, and *mudğhah* with embryological processes; his remarks on the protected structure of the womb; his linking of *şulb* and *tarā'ib* to the central nervous system; and his interpretation of the expression “three layers of darkness” as referring to the womb, placenta, and abdominal wall all attest to his strong power of observation. In this respect, his approach constitutes a significant example of how the Qur'anic references to biology could be interpreted with an understanding that transcended his own era.

Keywords: Kalām, Biology, Qur'an, Tafsīr, Rāzī, *Maḥāṭih al-Ghayb*, Religion–Science Relationship.

GİRİŞ

Kur'an ile bilimin çeliştiği, Kur'an'da bilimle çatışan bilgilerin yer aldığı iddiası; nübüvveti geçersiz kılma amacı taşıyan, bu yönüyle de İslam'ı inkâr ve deizme kapı aralayan ciddi bir problemdir. Klasik tefsirlerin kaleme alındığı dönemlerde bilimin sınırlı imkânları ve dönemin kısıtlı bilgi birikimi çerçevesinde, Kur'an'ın ifadeleri ve Arapça'nın anlam inceliklerine dayanılarak yapılan tefsir, yorum ve çıkarımların, günümüz modern bilimin keşf

Ayşe Kocabaş¹

How to Cite This Article

Kocabaş, A. (2025). “Din-Bilim İlişkisi Bağlamında Fahreddin Râzî'nin Mefatihü'l-Ğayb Tefsirindeki Biyoloji Konuları” *International Social Sciences Studies Journal*, (e-ISSN:2587-1587) Vol:11, Issue:9; pp:1671-1683. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17215507>

Arrival: 31 August 2025

Published: 27 September 2025

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ Doktora Öğrencisi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Kalam ABD. ORCID NO: 0009-0000-9285-3702.

ettiği kesin verilerle ne ölçüde örtüştüğü yahut çeliştiğinin analiz ve tespiti, bu probleme ışık tutabilecek ve katkıda bulunabilecektir. Bu çalışma, söz konusu problemi merkeze alarak, Fahreddin Râzî'nin Mefâtihi'l-Ğayb adlı tefsirinde biyolojiyle ilişkili âyetlere getirdiği yorumları incelemeyi; bu çıkarım ve yorumların modern biyoloji verileriyle ne ölçüde örtüştüğünü ortaya koymayı ve nihayetinde din ile bilim ilişkisine dair daha sağlıklı bir değerlendirme zemini oluşturmayı hedeflemektedir.

Kur'an-ı Kerim bir tabiat kitabı ya da bilimsel bir kaynak olmamakla birlikte, içerisinde çok sayıda bilimsel hakikatleri bulunduran bir kitaptır. Bunun nedeni onun, insanın, Allah'ın varlığını, birliğini, kudretini vb. idrak etmesini ve bu hakikatlerden öğüt ve ibretler almasını temel amaç edinmesidir. Bu bilimsel hakikatlere dikkat çeken işaretler ise bu amaca hizmet eden araçlardır. Kur'an'daki bilimsel hakikatlerin anlaşılması ve açıklanması ise insanlara bırakılmıştır. Bu tür âyetler, yalnızca dönemin bilimsel anlayışlarıyla sınırlı kalmamış, her zaman insana düşünme ve keşfetme alanı bırakacak şekilde nazil olmuştur. Bunun insanın zihinsel altyapısı, sahip olduğu bilgi ve kavramlar, dönemine ait materyaller, araç-gereçler ve bilimsel verilerle doğru orantılı olacağı açıktır. Geçmişte birçok müfessir ve ilim insanı bu altyapıya katkı sağlayan birçok araştırma, yorum ve açıklamalar ile çeşitli eserler ortaya koymuştur. Pozitif bilimler dahil olmak üzere birçok ilimde söz sahibi olan Râzî'nin Mefâtihi'l-Ğayb isimli tefsiri buna güzel bir örnek teşkil etmekte olup bu alanda önemli bir yere sahiptir. Râzî'nin bu eserinde biyoloji ile ilgili âyetlere dair de dikkat çekici açıklama ve yorumları bulunmaktadır. Yapmış olduğu yorumların birçoğunun modern biyoloji bilimiyle paralellik arz etmesi, hem dönemindeki bilimsel algı düzeyi, hem de Kur'an etimolojisinden ve ilkel de olsa dönemin bazı bilimsel verilerinden yola çıkılarak yapılan açıklamaların modern çağın ulaşmış olduğu bilgilerle belli düzeyde uyum içinde olması, hem din-bilim ilişkisi, hem de nübüvvetin ispatı bakımından konuyu araştırmaya değer kılmaktadır. Çünkü, böylesi bir uyum Kur'an'ın, bilgi ve kültürde Mekke'li sıradan bir insan olarak Muhammed (s.a.v) tarafından yazılmış olamayacağını ortaya koyması yönüyle Kur'an'ın mucizeliğini, dolayısıyla Muhammed'in (s.a.v) nübüvvetini ispat eden bir durumdur.

Canlı bilimi anlamına gelen biyolojinin alanına, canlı ve onunla ilgili olan her şey girmektedir. Bu sebeple başta insan olmak üzere etrafımızdaki birçok olgu ve varlık onun konusu olmaktadır. Kur'an'da da bu konular fazlaca yer aldığından ondaki birçok âyet, biyolojinin konusu içine girmekte veya dolaylı olarak biyolojiyi ilgilendirmektedir. Bu çalışmada öncelikle Fahreddin Râzî'nin Mefâtihi'l-Ğayb isimli eserinde biyoloji alanına giren meseleleri ele alış sistematığının incelenmesine, eserde geçen bu meselelere dair bilgi ve açıklamaların günümüz modern biyoloji bilimiyle karşılaştırılmasına, son olarak da bu bağlamda din-bilim ilişkisine dair değerlendirmelerin yapılmasına çalışılacaktır. Çalışmanın, din-bilim ilişkisi ve özelde İslam-bilim çatışması konusuna ışık tutması ve bu probleminin çözümüne katkı sağlaması beklenmektedir. Konuyla ilgili olarak Abdulkadir Demir'in "Fahreddin er-Râzî'nin Tefsirinde Kevnî Âyetlere Yaklaşımlar" başlıklı doktora çalışması bulunmaktadır. Araştırmacı, tezinde Râzî'nin farklı bilimlerle ilgili âyetlere yaklaşımını ele alırken, bu âyetleri çağımızın bilimsel verileriyle karşılaştırmaksızın ve modern bilim ışığında derinlemesine yorumlamaya girmeksizin, büyük ölçüde Râzî'nin kendi ele aldığı biçimiyle sunmuştur. Bu yönüyle çalışmamız, söz konusu çalışmadan farklılık arz etmektedir (Demir, 2020).

BİYOLOJİ BİLİMİNE VE TARİHÇESİNE KISA BİR BAKIŞ

Canlı ya da yaşam anlamını ifade eden "bio" ile bilim anlamına gelen "logos" kelimelerinden oluşan biyoloji, "canlı bilimi" ya da "yaşam bilimi" anlamına gelmektedir (Rikap, 1999: 57).

Biyoloji canlı organizmaların yapılarını, çeşitliliklerini, yaşam süreçlerini, organizmalarda meydana gelen metabolik olayları ve canlıların canlı ve cansız çevreleriyle olan ilişkilerini inceleyen bir bilimdir. Dolayısıyla canlılığı oluşturan biyomoleküller, kimyasal reaksiyonlar, hücre, doku ve organların işleyişi, organizmaların yapı ve çeşitlilikleri, popülasyonlar ve ekolojik topluluklar oluşturan canlıların birbirleriyle olan etkileşimleri ve benzeri yaşamsal olayların hepsi biyoloji biliminin konusu kapsamındadır. Biyoloji bilimi birçok alt dala ayrılmaktadır (Güneş, 2006: 1).

Biyoloji tarihini kısaca şu şekilde özetleyebiliriz: Canlılar hakkındaki ilk çalışmaları ilk kez Aristoteles (M.Ö. 384-322) yapmıştır. Birçok hayvan üzerinde araştırmalar yapan ve pek çok buluşa imza atan (Lones, 1912: 21-22) Aristoteles'in, canlıları dış görünüşleri ve yaşadıkları yerlere göre sınıflandırmasının yanı sıra, "tür" ve "cins" terimlerini kullanması da biyoloji tarihi açısından önemlidir. Her ne kadar bu sınıflandırma modern biyolojik sınıflandırmadan farklılık gösterse de, bu kavramların ilk kez onun tarafından kullanılmış olması biyoloji tarihi ve biyolojiye katkı açısından önemlidir (Singer, 1931: 4).

Yedinci yüzyılda İslam dininin ortaya çıkmasından sonra İslam'ın ana kaynağı olan Kur'an'ın varlıkları, kainatı incelemeye olan teşvikiyle bilimsel birçok alanda çalışmalar ve buluşlar yapan Müslüman bilim adamları biyoloji alanında da önemli çalışmalar yapmışlardır. Kindî (801-866), Câbir İbn Hayyân (721-815), Câhız (766-869), Ebû

Hanife el-Dineverî'nin (820-895), İbn Sînâ (ö. 1037), Dîneverî (ö. 895), İbn Vâfid (ö. 1075) ve İbn Baytâr (ö. 1248) araştırmaları ve kitaplarıyla bu alana katkıda bulunanlardan bazılarıdır (Topdemir, 2012: 88-92).

Rönesans'la birlikte bilimde, dolayısıyla biyolojide önemli gelişmeler kaydedilmiştir. 1600'lü yılların başında ortaya çıkan mikroskopun keşfi ve biyolojide kullanılması bu bilimin kökten değişmesini ve yeni kuramların geliştirilmesini sağlamıştır (Topdemir, ts: 182). Daha sonra Fransız mikrobiyolog ve kimyager Pastör'ün (1822-1895) çalışmaları, genetik alanında Avusturyalı biyolog, meteorolog ve matematikçi Mendel'in (1822-1884) araştırmaları, İngiliz moleküler biyolog, fizikçi ve nörobilimci Francis Harry Compton Crick (1916 -2004) ile Amerikalı moleküler biyolog, genetikçi ve zoolog James D. Watson (d.1928) ikilisinin 1953 yılındaki DNA modeli çalışması ve günümüze kadar yapılan benzeri birçok çalışmalarla şu anki biyoloji birikimi oluşmuştur (Şahin, 2005: 30-40).

Bu gelişmelerden asırlar önce, 11-12. yüzyılda yaşayan Râzî'nin dönemindeki biyoloji biliminin sığ ve sınırlı bir bilgi birikimi ile teknik yönden de sadece basit gözlemlerle yapıldığı rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla Râzî'nin tefsirindeki biyoloji alanına giren açıklamaları değerlendirirken bu hususun göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

FAHREDDİN ER-RÂZÎ VE MEFÂTİHU'L-ĞAYB İSİMLİ TEFSİRİ

Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî 543/1149 tarihinde Büyük Selçuklu Devleti'nin başkenti olan Rey'de doğdu. Evvela babasından, sonra Muhyissünne İmam Ebû Muhammed Beğavi, Kemal es-Simnani ve filozof el-Mecd el-Cilî gibi alimlerden ders aldı Fahreddin er-Râzî'nin üne kavuşmasında yaptığı ilmî seyahatlerin büyük payı vardır. Harezmi'de iken Mu'tezilî âlimlerle, ayrıca Bâtınîler ve Kerrâmîler'le yaptığı tartışmalar da büyük yankılar uyandırdı. Hitabeti sayesinde yaptığı münazaralarda başarı gösterdi ve bid'at ehline mensup pek çok kişinin Ehl-i sünnet'e intisap etmesini sağladı. serleri ve talebeleri vasıtasıyla görüşleri yayıldı, tesirleri çağını aştı. Râzî 606/1210 yılında Herat'ta vefat etti (İbn İmad, 1995: 12/89-90).

Üstün zekâsı, güçlü hâfızası, etkili hitabetiyle tanınan ve VI. (XII.) yüzyılın en büyük düşünürlerinden biri olarak kabul edilen Fahreddin er-Râzî kelâm, fıkıh usulü, tefsir, Arap dili, felsefe, mantık, astronomi, tıp, matematik gibi çağının hemen bütün ilimlerini öğrenip bu alanlarda eserler vermiş çok yönlü bir âlimdir. Felsefe, mantık, astronomi, tıp ve matematik konularında da eserler yazan Râzî ilimler tarihi araştırmalarına konu olmuştur. Onun kuvvet, hareket, ışık ve ses konularındaki görüşleri önemli bulunmuş, matematiğe dair eserleriyle devrinin matematikçileri arasında sayılmıştır (Yavuz, 12: 89-90).

Râzî'nin hayatının son yıllarında kaleme aldığı "Mefatihü'l-ğayb" isimli eseri ilim çevrelerinde daha çok et-Tefsîrü'l-kebîr ve Tefsîrü'r-Râzî adlarıyla şöhrat bulmuştur. Geçmiş müfessirlerden nakillerde bulunmakla birlikte Fahreddin er-Râzî, tefsirinde kendi varlığını kuvvetli bir şekilde belli eder. Naklettiği görüş ve değerlendirmeleri tartışır ve aralarında tercihler yapar. Daha çok dirâyet metodunu kullandığı için tefsirinde ilmî kişiliği ve kudreti açık bir şekilde görülür. İslâm felsefecilerinin ve Yunan filozoflarının fikirlerini nakledip bunlardan Ehl-i sünnet'e aykırı bulduklarını reddeder.

Râzî, tefsirini yazmaktaki maksadının akıl prensipleri ve istidlâl yolları ışığında Kur'an'a yöneltilecek hücumları önlemek, İslâm inancıyla ilgili istidlâlleri güçlendirmek ve bu konuda ileri sürülen karşı fikirleri reddetmek olduğunu belirtmiştir. Kur'an'da her şeyin mevcut olduğuna dair inancıyla tefsirinde çok çeşitli bilgilere yer vermiş, bazı âyetlerde özellikle fen bilimleri ve astronomi başta olmak üzere dönemindeki birçok bilim dalından malumat aktarmış, mevcut bütün ilimlerden faydalanıp ilmî tefsir hareketine öncülük yapmıştır (Cebeci, 2003: 349). Râzî bu eseriyle kendisinden sonra gelenleri geniş çapta etkilemiş, özellikle dirâyet tefsiri metodunu kullanan müfessirlere kaynak olmuştur. (Cebeci, 2003: 349. Ayrıca bk. Cerrahoğlu, 1977: 5-52).

RÂZÎ'NİN MEFÂTİHU'L-ĞAYB'DA BİYOLOJİ ALANINA GİREN KONULARI ELE ALIŞ SİSTEMATİĞİ

Râzî'nin konuları ele alışındaki en dikkat çekici hususlardan biri objektif olmasıdır. Yeri geldiğinde görüşlerini kabul etmediği ve her bakımdan ayrı düştüğü kimselerle aynı görüşleri paylaşmış, yeri geldiğinde de kendi ekolünden olan ve aynı düşünceleri paylaştığı kimselerin görüşlerinin yanlış olduğunu beyan etmiştir. Râzî açıklamalarında hem yaşadığı çağdaki hem de geçmişteki görüşlere ve bilimsel verilere yer vermektedir. Bunların kimini tasdik etmekte, kimine ise itirazlar getirmekte ve bunun gerekçelerini açıklamaktadır. Bu verileri devrinin şartlarına göre dinin anlaşılmasında kullanmaktadır. Bunu yaparken nesnel bir tavır takınan Râzî açıklamalarında kimi zaman alıntılar yapmakta, bazı nakillerde bulunmaktadır. Bunlardan benimsediği görüşü belirtmekte ve yorumlamakta, isabetli görmediklerini de delilleriyle reddetmektedir. Her ne kadar bazı konularda görüş beyan etmemiş olsa da, meselelerin büyük çoğunluğuna dair kendisine ait açıklamalarda bulunmaktadır. Râzî konuların tekrarı durumunda daha önce hatırlatıp oraya müracaat edilmesi gerektiğini söylemektedir.

Râzî, Kur'an'da yer alan biyolojik ifadeleri yorumlarken âyetlerde geçen kelimelerin sözlük anlamlarına yer vermektedir. Zâhirî manayı daha çok tercih ettiği gözlemlense de, zâhirî ve bâtinî anlamlarda duruma göre farklı seçimler yapmaktadır. Râzî, açıklamalarında her şeyin sebebinin Allah'a dayandırılmaktır. Çünkü mutlak yaratıcı, hakim yönetici inancına sahip olan Râzî bilimsel veriler bağlamındaki bilgilere de bu perspektiften bakmakta ve bunları tevhidin delilleri olarak görmektedir.

Pozitif bilim verilerinden kainatı, doğayı ve insanı tanımanın Kur'an'ı anlamada çok önemli bir rolü olduğunu sıkça vurgulayan Râzî, konuları tevhid, nübüvvet ve ahiret ekseninde ele almaktadır. Bu yüzden bu alanda yapılmış benzeri çalışmalarda rastlanılan Kur'an âyetlerinin bilimsel verilere onaylatılması çabasına Râzî'nin yönteminde rastlanmamaktadır. Bu noktada Râzî'nin bir yandan naslara çok önem vererek konuya dair âyet ve hadisleri göz önünde bulundurmaya çalıştığı, diğer yandan akli yöntem ve verileri de göz ardı etmediği görülmektedir. Buradan hareketle Râzî'nin tespit ve yorumlarında akıl-nakil dengesini koruduğunu söyleyebiliriz. Kaynak olarak nassı esas alan Râzî konuya dair geçmişteki sahabenin, tabinin ve ulemanın görüş ve yorumlarını dikkate almaktadır. Yine o güne dek elde edilen ve kendi çağında mevcut olan bilgileri de açıklamalarında kullanmaktadır.

Râzî'ye göre akli bir muhâle götürmedikçe naslar, zâhirî mânalarına göre anlaşılmalı; sarîh akılla sahih nakil arasında çelişki bulunmadığından zâhirî mânaları itibarıyla aklın ilkelerine aykırı görünen âyetler müteşâbih kabul edilip bütün ihtimaller dikkate alınarak aklın ışığında ve dil kurallarına uygun şekilde te'vil edilmelidir. Ona göre en doğru tefsir Kur'an'ın yine Kur'an'la yapılan tefsiridir (Yavuz, 1995: 12/90).

Görüş ve tespitlerinde günümüzdeki modern biyoloji bilimiyle tamamen veya kısmen uyumlu olanlar bulunmakla birlikte bu bilgilere ters düşen yanlış ya da eksik olanlar da vardır. Râzî'nin yaşadığı dönemdeki biyolojiye dair bilgiler ve ulaşılan teknoloji göz önünde bulundurulduğunda bunun normal bir durum olduğu tahmin edilebilir.

MEFATİHU'L-ĞAYB'DAKİ BİYOLOJİ İLE İLGİLİ KONULAR VE RÂZÎ'NİN YORUMLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Kur'an'da farklı bağlamlarda biyoloji ile ilişkilendirilebilecek Kur'an'da farklı bağlamlarda biyoloji ile ilişkilendirilebilecek birçok âyet yer almakta olup Fahreddin Râzî, tefsirinde bu âyetlere dair çeşitli açıklama ve yorumlar getirmiştir. Bilindiği gibi Kur'an, meseleleri konu merkezli ele almamakta, aynı konuya muhtelif yerlerde birçok defa yer verebilmektedir. Bundan dolayı, tekrara düşülmemesi ve konu bütünlüğünün sağlanması için meseleler âyet âyet değil konu başlıkları altında ele alınacaktır.

İnsanın Yaratılma ve Doğum Öncesi Gelişim Evreleri

Kur'an'ın muhtelif âyetlerinde, insanın yaratılması ve biyolojik gelişim evreleri anlatılmaktadır (Bk. Hac 22/5; Mü'minûn 23/12-15; Furkân 25/54; Fâtır 35/11; Zümer 39/6; Mü'min 40/67; Necm 53/45-46; Vâkıa 56/57; Kıyâme 75/37; İnsân 76/1-3; Mürselât 77/20-23; Abese 80/18-19; Târık 86/5; Alak 96/1-2). Râzî insanın yaratılma safhalarının anlatıldığı âyetlerin tefsirinde, yaratılışı ölümden sonraki dirilişin ispatı olarak değerlendirerek şöyle demiştir: “Buna göre Allah Teâlâ sanki şöyle demektedir: “Eğer size vaad ettiğimiz ba's hususunda şüpheniz varsa ilk defa sizi yaratmaya kadir olanın tekrar yaratmaya kadir olacağını anlamak için ilk yaratılışınızı düşünün” (Râzî, H.1420: 16/204).

Râzî, muhtelif âyetlerin tefsirlerinde insanın doğum öncesi gelişim aşamalarını şu şekilde ele almıştır:

İnsanın Toprakdan ve Çamurdan Yaratılması

Muhtelif âyetlerde geçen insanın “toprakdan yaratılması”nı Râzî, Hacc sûresi 5-7. âyetlerde zikredilen aşamaların ilki olarak ele almıştır. Râzî topraktan yaratılmayı iki farklı şekilde yorumlamıştır:

Birincisine göre bunun anlamı, Âdem'in topraktan yaratılmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ Âdem'in yaratılışından bahsederken "Allah onu topraktan yarattı" (Âl-i İmrân 3/59) ve "Sizi ondan yarattık" (Tâhâ 20/55) buyurmuştur.

Bu yoruma dair günümüzde yapılan bilimsel araştırmalara bakıldığında toprağın yapısını oluşturan elementlerin insan bedeninin yapısını oluşturan elementlerle aynı olduğu tespit edilmiştir. Bunlar alüminyum, demir, kalsiyum, oksijen, hidrojen, potasyum, sodyum, kükürt, magnezyum, klor, iyot, gümüş, bakır, mangan, kurşun, fosfor, çinko, kükürt, silisyum, karbon ve eser miktarlarda diğer bazı elementlerdir (Gözükara, 1997: 1/6; Noyan, 1996: 10). Bu elementler insanda çok hassas ve dengeli bir halde bulunmaktadır. Öyle ki, belirli değer aralıklarında ayarlanmıştır ve herhangi birinin değerinin altında veya üstünde bulunması durumunda insan vücudunda birçok dengesizlik ve hastalığa yol açtığı bilinmektedir (Kur'an Araştırmaları Grubu, 2013: 152,153). Dolayısıyla Râzî'nin birinci yorumu ile bu bilgilerin uyumlu olduğu söylenebilir.

Râzî'nin getirdiği ikinci yoruma göre ise topraktan yaratılmaktan kasıt, her bir insanın meni ve hayız/adet kanından yaratılmasıdır. Ona göre hem meni hem de hayız kanı insanın (ana-babanın) aldığı gıdalardan oluşur. Gıdalar ya

hayvansal veya bitkiselidir. Hayvansal gıdalar nihâyetinde (hayvanın yediği) bitkilere dayanır. Bitkiler ise, sudan ve topraktan meydana gelir (Râzî, H.1420: 16/265). Râzî insanın topraktan yaratılmasıyla ilgili olarak Mü'minûn sûresindeki "Andolsun ki Biz, insanı çamurdan bir özden-hülasadan yarattık." (Mü'minûn, 23/12) ifadesini insanın yaratılma mertebelerinin birincisini, yani "insanın çamurdan olan bir özden yaratılması mertebesi" olarak ele almıştır. Burada geçen "Sülale" kelimesi öz demektir. Çünkü o bulanıklığın içinden süzülen şeydir" diyen Râzî, bazı müfessirlerin ve alimlerin görüşlerini zikretmiş ve "insan" ifadesinden Adem'in (a.s.) kastedildiği sonucuna varmıştır. Râzî'ye göre insan ifadesi, hem Adem'i hem de çocuklarını kapsamaktadır. Ona göre insan ilkin gerçekten çamurun özünden meydana gelmiştir. Sonra bu öz, yaratılışın ve fitratın safhalarından geçerek meni haline gelmektedir (Râzî, H.1420: 16/398, 399). Aslında bunun (sonraki aşamanın) günümüz üreme biyolojisindeki "gametogenez" olduğu söylenebilir. Gametogenez, erkek üreme hücrelerinin (sperm) oluşumu olan "spermatogenez" ile dişi üreme hücreleri olan yumurtaların (oosit) oluşumu olan "oogenez"i ifade etmektedir (Campbell- Reece, 2010: 984; Delilbaşı vd., 2000: 1, 31; Noyan, 1996: 10; Moore – Persaud, 2002: 18-24). Bu, "sülale"nin soy, zürriyet, döl ve benzeri anlamlarıyla da uyumlu olmaktadır.

Çamur, canlılığın temelini oluşturan toprak ve sudan meydana gelmektedir. Âyette geçen sülâle (öz, hülasa), çamur özütü olarak düşünülebilir. Son derece özel bir terkibe sahip olan çamur özütünün içerisinde insan vücudu için gerekli her element belli değer aralıklarında bulunmaktadır ve bu değer aralıklarında sapmalar olması hâlinde çeşitli hastalıklar ve ölümler ortaya çıkabilmektedir. Vücutta baştan itibaren bu maddeler dengeli bir şekilde dağıtıldıkları gibi vücut sonradan bu maddeleri yine dengeli bir şekilde kullanacak ve fazlalıkları dışarı atacak biçimde yaratılmıştır. Tüm bu veriler bize Allah'ın insanı topraktan rastgele yaratmadığını, toprağın içindeki elementleri belli ölçüyle belirleyerek insanı toprağın belli bir özünden yarattığını göstermektedir (Kur'an Araştırmaları Grubu, 2013: 180).

Burada Mü'minûn sûresi 12-14. âyetlerdeki "Andolsun ki Biz, insanı çamurdan bir özden-hülasadan yarattık..." (Mü'minûn 23/12) ifadesinde bahsedilenin, hem Adem (a.s.) hem de dolaylı olarak onun soyundan gelen diğer insanlar olduğu anlaşılmaktadır. Yani burada iki aşamalı bir yaratılma söz konusudur. Bu durumda ilk aşama Mü'minûn sûresi 12. âyet, ikinci aşama ise Mü'minûn sûresi 13-14. âyetlerde anlatılmaktadır.

Bu durumu Râzî, Rahman sûresi 14. âyetin tefsirinde anlatmaktadır. Bu yüzden onun insanın yaratıldığı madde olan "salsâl" (صلصال) ve "fahhâr" (الفخار) konusundaki açıklamalarına burada yer vermemiz daha uygun olacaktır. Râzî'ye göre âyette geçen "salsâl" kelimesinin iki izahı vardır. a) Birincisine göre kelime, "kokuşmuş çamur" anlamındadır ve "et koktu" (صَلَّ اللحم) cümlesindeki "صل"den gelmektedir. Bu durumda salsâl, kokuşmak anlamında bir masdar olur.

b) İkinci yoruma göre ise salsâl "çınlama, ses çıkarma" anlamındaki "صليل" kelimesinden türetilmiştir. Nitekim demir bir şeye vurulduğunda ses çıkardığı zaman Arapça'da "صَلَّ الحديدُ صليلاً" (demir çınladı) denilir.² Bu açıklamaya göre, çamurun kuruyup sertleşen bir parçası yere düştüğünde veya başka bir parçaya çarptığında ses çıkarır. Aynı şekilde, yapışkan ve özlü bir çamur, bir yüzeye yapıştıktan sonra aniden ondan ayrıldığında da bir ses meydana gelir." (Râzî, H.1420: 29/348-349).

Râzî şöyle devam etmektedir: "Eğer denilirse ki: 'Kur'ân'da insanın salsâlden yaratıldığı belirtilmişken, neden başka âyetlerde onun topraktan, tînden (kilden), balçıktan, değersiz bir sudan (meniden) ve benzeri şeylerden yaratıldığı da ifade edilmiştir?' deriz ki: Bu farklı ifadeler, iki ayrı yaratılış sürecine işaret etmektedir. Zira Hz. Âdem (a.s.), salsâl, balçık ve kil gibi toprak türlerinden yaratılmıştır; onun nesli ise değersiz bir su olan meniden yaratılmıştır. Eğer Âdem yaratılmamış olsaydı, onun çocukları da yaratılmış olmazdı. Bu bakımdan, 'babası ondan yaratıldı' anlamında, 'Zeyd balçıktan yaratıldı' da denilebilir. Kur'ân'daki yapışkan çamur, balçık gibi ifadeler, Âdem'in önce topraktan yaratıldığını; ardından bu toprağın kademeli olarak kile, sonra kokuşmuş balçığa, ardından da yapışkan ve özlü çamura dönüştüğünü göstermektedir. Bu durum, 'Âdem, şundan şundan yaratıldı' şeklinde özetlenebilir. Ayrıca âyette geçen fehâr kelimesi, ateşte pişmiş çamur anlamında olup, tuğla ve kiremit gibi maddeleri ifade eder. Bu kullanım, kelimenin asli lugavî manasına uygundur. Fehâr, fahr kökünden mübalağalı ism-fail kipinde bir kelimedir; tıpkı allâm kelimesinin âlimin mübalağalı şekli olması gibi. Fahhâr kelimesinin kullanılması anlamlıdır; zira başlangıçta kolayca dağılabilen bir yapıya sahip olan toprak, suyu ve sıvıları içinde tutabilecek hâle gelip dağılmadan, çatlamadan ve içindikileri sızdırmadan sabit bir şekil aldığı anda, kendi cinslerine karşı iftihar edilesi duruma gelmiş olur" (Râzî, H.1420: 29/349).

Râzî'nin bu açıklamalarının günümüzdeki bilimsel verilerle uyum içinde olması dikkat çekicidir. Şöyle ki;

² Burada "صل" ile "صلصل" fiillerinin tamamen farklı kelimeler olduğu düşünülebilir. Zira birincisi üç harfli (sülasi), ikincisi ise dört harfli (rubai) bir fiildir ve harf dizilimleri de birbirinden oldukça farklıdır. Ancak Ferrâ'nın açıklamasına göre Arapça'da bu iki bâbtan fiiller bazen birbirinin yerine kullanılabilir; yani rubai bir fiilin anlamında sülasi fiil de kullanılabilir. Nitekim burada da "salsale" fiili yerine "salle" fiili kullanılmaktadır. Ferrâ, buna salsale yanında "صرصر" ve "صز" ve "بشش" fiillerini de örnek vermiştir. Ferrâ, ts: 3/114.

günümüz biliminde bataklıkta bulunan, kokuşmuş çamur diyebileceğimiz çamur türlerinde proteinin, yani bahsettiğimiz besin maddesinin öncüllerini oluşturabilecek kötü kokulu metan, amonyak ve hidrojen sülfür gibi gazların bulunması “kokuşmuş” tabirinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır (el-Bâr, 2010: 8). Râzî'nin yukarıdaki salsal açıklamasında geçen “yapışkan çamurun birden kopup ayrıldığında ses çıkardığına” dair açıklaması da bataklıklardaki yapışkan çamurun fokurdamayla andıran ses ve görüntüsünü akla getirmektedir.

Çamurun yapısındaki minerallerden oluşan inorganik moleküllerden; protein, yağ, su ve gerekli minerallerin sentezlenmesiyle (Noyan, 1996: 10-11), “kokuşmuş et” (salsâl) olarak nitelenebilecek bir besin maddesi oluşmuş olabilir. Bu da insan embriyosunun beslenmesini sağlayacak bir yerleşim alanı, yani rahim olarak düşünülebilir. Ateşte pişmiş çamura benzetilen ve embriyoyu içine alarak ona yaşam ortamı sağlayan, dış etkenlerden koruyan bir yapı olan fahhâr (pişmiş çamur) gibi olan salsâl (pişmiş çamur)'un oluştuğu; bu fahhârın da dağılmadan, parçalanmadan embriyoyu koruduğu düşünülebilir. Bu yapı, embriyonun rahme yerleşmesinden sonra yine embriyodan gelişen ve ona ait bir organ olup onu çevreleyip koruyan “plasenta”ya benzetilebilir (Madazlı, 2008: 4). Placenta, embriyodan gelişen ve onu içine alan bir yapı olup, onun gelişip olgunlaşmasını sağlayan temel organdır. Embriyoya gerekli oksijen ve besin maddelerini sağlar, atıkları ve karbondioksiti uzaklaştırır ve onu zararlı dış etkenlerden korur (Madazlı, 2008: 3-4). Zigot, rahim (uterus) tüplerinden rahme ilerlerken ardı ardına mitoz bölünmeler geçirir ve blastomer adı verilen hücrelerin oluşturduğu, dut şeklinde görünen morula evresine ulaşır. Daha sonra içi sıvı dolu bir boşluk oluşturarak blastokist halini alır. Blastokist, implantasyon süreciyle yani rahim duvarına tutunarak yerleşir. Bu süreçte zigot/embriyo, bazı enzimler salgılayarak rahim duvarında mikro kanallar açıp tüm ana organ sistemlerinin ve plasentanın gelişimini sağlayan organogenez evresini başlatır (Moore – Persaud, 2002: 990).

Yalnız, Râzî'nin “insanın yaratılışı, meni ve hayız/âdet kanındandır” şeklindeki ifadesinde yer alan hayız kanının, günümüz biyoloji bilgilerine göre döllenmede herhangi bir fonksiyonu bulunmamakta olup bu kan sadece döllenmemiş yumurtaların rahimden atılmasında rol oynamaktadır (Campbell- Reece, 2010: 987; Noyan, 1996: 1119).

İnsanın Nutfeden Meydana Gelmesi

Râzî, Hacc: 5., Mü'minûn:13., Yasin, 77., Secde: 8. ve Mürselat:21. âyetlerinde geçen nutfе kelimesinin az su manasına gelip bununla erkeğin suyunun, yani menisinin kastedildiğini söylemektedir. Sonrasını ise Mü'minûn sûresindeki “sonra onu sağlam bir karar yerinde nutfе yaptık” âyetinin tefsirindeki şu cümleleriyle açıklamaktadır: “Allah'ın insanı nutfе yapmasının anlamı şudur: O insan cevherini önce çamur olarak yaratmış, sonra bu cevheri, babalarının sulblerinde nutfе kılmış, derken bu sulbler cima yoluyla o nutfeyi kadınların rahimlerine atmıştır. Böylece o rahim bu nutfenin sarp ve metin bir karargahı olmuştur. “Karar yeri” olarak mealı verilen kelime, karar kılınacak yer anlamındaki “müstekarr (مستقر) dır.” (Râzî, H.1420: 23/265). Râzî diğer bazı âyetlerdeki “nutfeyi sağlam (mekin) bir yere yerleştirdik” (في قرار مَكِين) (Mü'minûn 23/3, Mürselât 77/21) ifadesinden de rahmin anlaşıldığını söylemektedir.

Râzî'nin açıklamalarından onun nutfeyi sadece sperm hücresi olarak düşündüğü anlaşılmaktadır. Ona göre erkek üreme hücresi olan sperm ana rahmine gidip yerleşmektedir. Oysa günümüz üreme biyolojisine göre döllenme/fertilizasyon yani erkek üreme hücresi (sperm) ile dişi üreme hücresinin (yumurta) birleşmesi uterus (rahim) tüplerinin ortalarında olmaktadır ve döllenmiş yumurta/zigot döllenmeden ancak birkaç gün sonra rahme ulaşır yerleşmektedir. Yani rahme yerleşen şey sperm değil döllenmiş yumurta olan “zigot”tur. Uterusa ulaşan zigot, rahim sıvısında üç gün kadar kalır ve yedi gün sonra burada, yani rahim içine tutunur (Campbell- Reece, 2010: 990; Noyan, 1996: 1127, 1131- 1132). Râzî, İnsan sûresi 2. âyette geçen ve karışık nutfе anlamına gelen “nutfetin emşâc” (نُطْفَةُ امْشَاج) ifadesini açıklarken, önce âlimlerin bu ifadenin kadın ve erkeğin sıvılarının (menilerinin) karışımı anlamına geldiğine dair görüşlerine yer vermiş, zikredilen aşamaların nutfenin hâlden hâlden hâle, bir sıfattan başka bir sıfata geçmesi olduğunu söylemiştir. Râzî bazılarının “Nutfе ‘alaka’ya dönüştüğünde artık ona nutfе denemez. Fakat bu delil, âyetteki ifadenin, nutfenin toprak, su, hava ve ateş gibi unsurların karışımı olduğu yönündeki görüşü geçersiz kılmaz” şeklinde bir açıklamada bulunur (Râzî, H.1420: 30/740).

Fahreddîn er-Râzî, İnsan Sûresi'nin ikinci âyetinde geçen nutfetin emşâc (نُطْفَةُ امْشَاج) ifadesini tefsir ederken, âlimlerin bu ifadeyi “karışım içeren nutfе”(نُطْفَةُ امْشَاج) anlamında tefsirde ittifak ettiklerini belirtir. Sonra karışımın nelerden oluştuğuna dair görüşler nakleder. Çoğunluk tarafından benimseneni, emşâc ifadesinin kadın ve erkeğin sıvılarının (menilerinin) karışımını ifade ettiği yönündedir. Diğer bir görüşe göre ise, nutfе; toprak, su, hava ve sıcaklıktan ibaret olan dört unsurun birleşiminden oluşan bir terkiptir. Bu bağlamda, bazı âlimlerin, nutfeler birleşip alaka halini aldıktan sonra artık “nutfе” olarak nitelendirilemeyeceğini, dolayısıyla emşâc ifadesinin sadece kadın ve erkek sıvılarının karışımına işaret ettiğini savunduklarını aktarır. Ancak Râzî'ye göre, nutfenin alaka hâline dönüşüyor olması, onun nutfе hâlinde iken başka karışımlardan (örneğin dört unsurdan) oluşmuş olması

gerçeğini imkânsız kılmaz. Dolayısıyla emşâc ifadesiyle kadın ve erkek sıvılarının karışımının kastedildiği gibi dört unsurun karışımının kastedilmesi de mümkündür (Râzî, H.1420: 30/740).

“Nutfetun emşâc” ifadesine dair yapılan buradaki açıklamalar değerlendirildiğinde, bu ifadenin kadın ve erkeğin menilerinin karışımı olduğunu belirten görüşün, modern biyoloji verileriyle en uyumlu yaklaşım olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, “nutfetun emşâc”ın kadın ve erkeğin üreme hücrelerinin birleşmesiyle meydana gelen döllenmiş yumurta, yani zigot olarak anlaşılması mümkündür. Geçmişteki âlimlerin bu ifadeyi hücresel düzeyde yorumlayamamış olmaları ise, içinde bulundukları dönemin bilimsel şartları göz önüne alındığında son derece doğaldır (Moore – Persaud, 2002: 34).

Râzî’nin “müstekarr” (karar yeri) ifadesini nutfenin yerleştiği yer olan rahim şeklinde açıklaması ise modern biyoloji açısından isabetli bir yorumdur. Çünkü döllenmiş yumurta olarak değerlendirilen nutfenin yerleşim yeri, biyolojik olarak rahimdir. Aynı şekilde, “mekîn” (sağlam) ifadesiyle de rahmin zigotu/döllenmiş yumurtayı dış etkenlerden ve zararlı unsurlardan koruma işlevine işaret etmesi bakımından son derece uyumlu bir anlam taşımaktadır.

Hicr sûresinin 26. âyetinde insanın hame-i mesnun’dan olan salsâl’den (من صلصالٍ من حمأٍ مسنونٍ) yaratıldığını ifade edilmiştir. Âyette ayrıca salsâl’in nitelikleri belirtilmiştir. Râzî buradaki kavramlardan salsâl’i Rahman sûresindeki benzer şekilde tefsir etmiştir. Hame’ kelimesini ise kokuşmuş siyah çamur anlamında tefsir etmekle yetinmiştir. Ardından hame’in sıfatı olarak zikredilen “mesnûn” kelimesine dair alimlerin görüşlerini şu şekilde aktarmıştır (Râzî, H.1420: 19/138).

Râzî, hame’in sıfatı olarak gelen mesnûn kelimesi hakkında ise altı görüş nakletmiştir:

- 1.Ebu Amr Şeybânî ö.213/828): Değişen ve dönüşen.
- 2.Kazanılan ve hak edilen. Râzî bunu herhangi bir kimseye nispet etmemiştir.
- 3) Zeccâc (ö. 311/923): Eskiye ve dönüşüme uğrayan.
- 4) Ebu Ubeyde (Ma’mer b. Müsenna ö.209/824): Akıtılan.
- 5) Sîbeveyh (ö. 180/796): Belli bir suret ve şekil verilen. Nitekim aynı kökten (س ن ن) gelen "sünnetu'l-vech" ifadesi yüzün şekli ve sureti manasına gelmektedir.
- 6) İbn Abbas (r.a.): Hamein mesnûn, yaş çamurdur.

Râzî’nin mesnunun anlamı olarak naklettiği bu görüşlerden bazıları zigotun bir yönünü ifade etse de bunlardan Sîbeveyh’in yaklaşımının günümüz biyoloji verileriyle daha uyumlu olduğu görülmektedir. Zira özden/sülaleden (sperm ve yumurtadan) gelişip büyüyen embriyonun yerleştiği yer olarak değerlendirilen ve rahimle özdeşleştirilen “salsâl”in içinde, aynı zamanda embriyonun organlarının oluşumu ve şekillenmesi sürecinin de gerçekleşmiş olması gerekir.

Alak/Alaka Aşaması

Hacc ve Mü’minun sûrelerinde Râzî’nin açıkladığı insanın yaratılış mertebelerindeki üçüncü sırayı “alakadan (علقة) yaratılma mertebesi” almaktadır. Râzî alaka’nın donmuş ve sertleşmiş kan pıhtısı anlamına geldiğini söylemekte ve “Sonra o nutfeyi bir alaka haline getirdik” âyetine “biz o nutfeyi üzerinde bulunduğu halden camid pıhtı görünümündeki alakaya haline çevirdik” anlamı vermektedir (Râzî, H.1420: 23/265).

Bu açıklamalarla günümüz embriyoloji bilgileri çelişmemektedir. Allahu a’lem burada geçen nutfeye, fertilizasyon aşamasında anne ve babadan gelen ve gamet olarak adlandırılan üreme hücrelerinin birleşerek (sperm hücresinin yumurta hücresinin içine girmesi suretiyle olan “konsepsiyon” ile) çekirdeklerinin kaynaşmasıyla oluşan “zigot” yani döllenmiş yumurta hücresidir (Campbell- Reece, 2010: 989-990). Âyetlerde anlatılan nutfenin alaka haline gelmesi ise, döllenmiş yumurta olan “zigot”un birbiri ardınca bölünerek gelişip hücre yumağı (morula evresi) haline gelmesiyle embriyonun oluşması ve bu embriyonun ana rahminde yuvalanma dediğimiz tutunmasıdır (implantasyon) (Madazlı, 2008: 11). Bu evrede embriyonun rahim iç duvarında uygun bir yere bazı özel kimyasallar salgılamak suretiyle tutunması gerçekleşmektedir. Embriyo rahim iç duvarına yüzeysel tutunmayla yapışmış ve asılı kalmış bir hücre yumağı halindedir. Sonrasında embriyo burada birtakım enzimler üretilip salgılayarak besin maddeleri ve oksijen alıp, atıklarını verebileceği mikro kanallar açmaktadır. İlkel diyebileceğimiz bu dolaşım sistemi, embriyoyu, kanlanması daha da artmış olan rahim iç duvarına bağlar. Bu süreçte embriyonun hücrelerinin bölünme hızı ve sayısı artmış, içi sıvı dolu halden daha katı ve sert bir hale gelmeye başlamış yani âyette geçtiği gibi asılı ve camid (sert ve donuk) bir pıhtı görünümünü almıştır. Günümüzdeki görüntüleme vb. tekniklerle bilinmektedir ki bu sert hücre yumağının kan damarlarıyla zengin rahim

dokusunda gömülmesiyle oluşan görüntüsü gerçekten de sertleşmiş veya donmuş bir kan pıhtısına benzemektedir (Moore – Persaud, 2002: 34-35; Noyan, 1996: 1131- 1132, 1137). Bu da Râzî'nin bu konudaki açıklamaları ile uyum içindedir.

Mudğa ve Muhallaka Aşaması

Bu mertebede âyetlerde geçmekte olan “mudğa” ve “muhallaka” kelimeleri karşımıza çıkmaktadır. Râzî'ye göre “mudğa” bir çiğnemlik küçük et parçası, “muhallaka” ise noksanlıktan, kusurdan uzak, dümdüz ve pürüzsüz şey anlamına gelmektedir. Râzî, muhallaka'nın anlamına dair şu dört görüşe yer vermiştir: 1) Şekli, duyuları ve beden hatları tamamlananlar “muhallaka”, bunlar bakımından eksik olanlar “gayri muhallaka”dır. 2) Şekil ve beden hatları tamamlanıp doğanlar ve tamamlanmayıp düşük olanlar. 3) Şekil ve suretleri bulunanlar ve bunları bulunmayıp et parçası hâlinde kalanlar. 4) Yaratılışın aşamalarını peşpeşe tamamlayan ve tamamlamayanlar.

Râzî, bu konuda zikredilen görüşlerden ilkinin tercih ederek şöyle der: “Birinci görüş hakikate daha yakındır. Zira Allah Teâlâ âyetin başında 'Biz sizi yarattık' buyurmuş ve bu hitabıyla insanlara seslenmiştir. Buna göre, hem muhallaka hem de gayr-i muhallaka ifadelerinin, 'ileride insan haline gelecek varlık' anlamında değerlendirilmesi gerekir. Oysa düşük olarak doğan ceninlerde bu anlam bulunmaz; çünkü bazen hilkati tamamlanmadan düşer.” Râzî, bu açıklamayı takiben, burada geçen ifadelerin “düşük olan ve normal şekilde doğan” şeklinde tefsir edilmesinin daha uygun olacağı yönündeki itiraza ise şu şekilde cevap verir: “Bu, bizim ‘mudğa’nın muhallaka ve gayr-i muhallaka olması şeklindeki açıklamamıza engel teşkil etmez. Çünkü bazılarının yaratılışı tamamlanır, bazılarının ise eksik kalır. Bu farklılık, zikredilen ifadenin doğru olmasına mani değildir. Bilakis bu âyet, Allah’ın rahimlerde barındırdığı ceninleri de, barındırmayıp düşenleri de yarattığını ifade eder. Şâyet o cenin, insan sûretini almışsa, bu durumda ifadenin kapsamına düşük doğanlar da dâhil olmuş olur.” (Râzî, H.1420: 23/204).

Bu aşamadaki tespit ve yorumlarda geçenler, embriyolojideki insanın embriyonik gelişim safhasında gerçekleşen olaylardır. Üçüncü mertebede de anlattığımız gibi zigotun rahme yuvalanma aşamasından sonra bölünüp çoğalan hücreler (blastomerler) yumağı halindeki embriyo, artık bir çiğnemlik et parçasına benzemektedir. Her yönden aynı özelliklere sahip olan bu hücreler gruplara ayrılarak görevlendirildikleri üzere duyuları, organları ve sistemleri oluşturmuşlardır (segmentasyon, blastula ve gastrulasyon evreleri) (Noyan, 1996: 1131-1132, 1137). Bu haliyle “mudğa” yani et parçası olan embriyo, sonrasında şekil almış ve “muhallaka” olmuştur. Kaffal’dan rivâyetle muhallaka kelimesinin “birbirini izleyen yaratmalar” şeklinde yapılan tanımlı adeta embriyonun geçirdiği bu aşamaları anlatmaktadır. Bu ifadeden hücrelerin sürekli bölünmesi ve embriyonun tabakalarının ve her tabakadan ayrı ayrı organ ve sistemlerinin oluşmalarını (gastrulasyon evresini) (Moore – Persaud, 2002: 64) anlayabilmemiz mümkündür. Ayrıca alimlerin yaptığı insanda muhallaka (yani yaratılışı tamamlanan) ve “gayri muhallaka” (yaratılışı tamamlanmayan) hakkındaki tanımlamaları ve tam olmayanda bütün evreler birbirini izlememiştir, açıklamasına itiraz eden Râzî'nin “...o bazen hilkatini tamamlamadan düşük doğar” diyerek ve “sizi ana rahimlerinde durdururuz” âyetinden yola çıkarak muhallaka tabirini ikisi de yaratılmıştır şeklinde açıklayarak bazısının yaratılışını tamamladığını, bazısının ise tamamlamayıp düşük olayının gerçekleştiğini, bu yüzden düşük olanların da yaratılmışlara dahil olduğunu söylemesi günümüz bilimsel verileriyle uyum içindedir. Artık bilinmektedir ki her implantasyon (embriyonun rahimde tutunma aşaması) başarılı bir gebelikle sonuçlanmaz (Madazlı, 2008: 12) ve embriyo bazen kromozom bozuklukları veya genetik nedenlerden dolayı gelişimini tamamlayamayarak rahimden dışarı atılır. Ona da düşük (abortus) denilir (Moore – Persaud, 2002:3).

Kemik ve Kasların Oluşum Aşaması

Mü'minûn sûresindeki “O bir çiğnem eti de kemikler haline getirdik, ardından kemiklere adale giydirdik” ifadesini Râzî yaratılışın beşinci mertebesi olarak açıklamaktadır (Râzî, H.1420: 23/265-266). Buradaki anlam çok açıktır. Et parçasının kemiğe bürünmesi ve adale/kas giydirilmesi, iskelet ve kas sisteminin oluşumu anlatılmaktadır. Bu da günümüzdeki embriyolojik gelişim safhalarından kemik ve kas sistemlerinin oluştuğu organogenezis evresine karşılık gelmektedir. Neticede bu aşamada bütün kısımları oluşan embriyo, artık bir bebek görünümü kazanmış olmaktadır (Moore – Persaud, 2002:85-89).

Hacc sûresinde ise Râzî, âyete bağlı olarak beşinci mertebeye insanın doğum olayını koymaktadır (Râzî, H.1420: 26/424). İnsanın anne karnında oluşumuna dair Kur'an'ı Kerim'de ayrıca Zümer sûresi 6. âyette “Üç karanlık” tabiri kullanılmıştır. Râzî, “(bunlardan kastın) ananın karnı, rahmi ve rahimdeki çocuk kesesi (olduğu) söylendiği gibi, babanın beli, ananın rahmi ve ananın karnı olabileceği de ileri sürülmüştür” demiştir. Râzî'nin tefsirinde yer verdiği bu açıklamalardan birincisi (ananın karnı...) modern biyoloji bilgileriyle uyum içindedir. Şöyle ki: Embriyo gibi hassas bir varlığı, ona zarar verebilecek darbe, sıcaklık, soğukluk ve benzeri zararlı olabilecek etkenlerden koruyan anne karnında üç bölge bulunmaktadır. Bunlar içten dışa doğru plasenta (amniyon kesesi), rahim duvarı ve karın duvarıdır (Güneş, 2006: 275-276).

Bu üç evreyi, günümüzde üç trimester diye isimlendirilen üç fetal evre ile açıklayanlar da bulunmaktadır ki bu da uzak bir ihtimal olarak görünmemektedir. Bu aşamalar şu şekildedir:

a)Preembriyonik evre: Hücreler çoğalır ve üç tabakaya ayrılırlar (Moore – Persaud, 2002:64).

b)Embriyonik evre: Bu hücre tabakalarından organlar ve sistemler oluşmaya başlar (Moore – Persaud, 2002:85).

c)Fetal evre: Bu evrede de yüz, eller ve ayaklar belirginleşir ve tamamlanırlar (Moore – Persaud, 2002: 1008; Noyan, 1996: 1127-1138; Kur'an Araştırmaları Grubu, 2013: 200).

İnsanın Doğumundan Ölümüne Kadarki Evreleri

Râzî buradan itibaren insanın doğum sonrası gelişim evrelerini ele almıştır. Râzî Mü'min 40/67. âyetin tefsirinde hayat safhalarını üç aşama olarak açıklayarak şöyle demiştir: “Bil ki Allah Teala insanın ömrünü şu üç mertebeye göre düzenlemiştir: a) Çocukluk çağı, b)Erişkinlik çağı, c)İhtiyarlık çağı.” (Râzî, H.1420: 20/239). Nahl 16/70. âyetin tefsirinde ise buna bebeklik dönemini ekleyerek şu şekilde sınıflandırmıştır: a) İlk gelişim evresi (bebeklik ve çocukluk), b) Duraklama yani gençlik evresi, c) Az düşüş (gerileme), yani yetişkinlik evresi, d) Çöküş yani ihtiyarlık evresi. Râzî'nin açıklamalarındaki farklılıkların sebebi tefsirini yapmakta olduğu her bir âyetin vurgusundaki farklılık olmalıdır. Çünkü bazı âyetlerde insanın bir bütün yaşam serüveni ortaya konulurken bazılarında vurgu insan bedeninin hiç yoktan meydana geldikten sonra büyürken, sonra yaşlandıkça geriye doğru gitmesi ve çökmesidir. Burada biz Râzî'nin doğum sonrası gelişim evrelerine dair açıklamalarından, daha kapsamlı olup modern biyolojideki insan gelişim ve yaşam evreleri tasnifine daha yakın olmasından dolayı Nahl 16/70. âyetindeki sınıflandırmasını esas alacağız Moore – Persaud, 2002: 8). Öncelikle Râzî'nin sınıflandırmasını teker teker ele alıp ardından biyolojinin tasnifini topluca vererek karşılaştırma yapacağız.

1. Doğum Sonrası İlk Gelişim Evresi (Bebeklik ve Çocukluk)

Râzî bu sayfayı nüşû' ve nümuvv, yani gelişme ve büyüme kelimeleriyle ifade ederek bu dönemdeki gelişimin hızlı oluşuna vurgu yapmıştır. Bu dönemin doğumla birlikte başladığını söyleyen Râzî ne zaman bittiğine dair ise herhangi bir açıklamada bulunmamıştır (Râzî, H.1420: 20/239).

2. Gençlik Evresi (Şebab)

Râzî bu dönemi duraklama dönemi olarak nitelendirmiştir Bu dönem, ilk evredeki hızlı gelişim ve büyümenin durduğu, yani iyice yavaşladığı dönemdir (Râzî, H.1420: 20/239). Bu dönemin ne zaman bittiğine dair herhangi bir görüş belirtmeyen Râzî tabiatçıların görüşlerini naklettiği Nahl sûresi 70. âyetin tefsirinde bunun 30-35 yaşlarında başlayıp 40 yaşında sona erdiğini aktarsa da olumlu veya olumsuz herhangi bir yorumda bulunmamıştır.

3. Yetişkinlik Evresi

Râzî, az düşüş (الانحطاط القليل), yani gerileme dönemi olarak nitelendirdiği bu dönemde gizli bir düşüş ve gerilemenin olduğunu ifade etmiştir (Râzî, H.1420: 20/239). Bu dönem, insan gelişiminde geriye doğru gizli bir gidişin olduğu evredir. Bu döneme dair herhangi bir yaş açıklaması yapmayan Râzî, Nahl sûresinde tabiatçılardan bu dönemin 60 yaşına kadar sürdüğünü nakletmiş, kendisi herhangi bir yorumda bulunmamıştır (Râzî, H.1420: 20/240).

4. İhtiyarlık Evresi

İhtiyarlık (شيخوخة) evresini son evre olarak ele alan Râzî bu evreyi çok düşüş (الانحطاط الكثير) yani hızlı ve belirgin düşüş ve çöküş dönemi olarak nitelendirmiştir. Bu dönemde insanda açık bir gerileme ve çöküşün görüldüğünü ve bunun ölüme kadar devam ettiğini söylemiştir (Râzî, H.1420: 11/209). Râzî bu dönemi ayrıca Kur'an'daki ifadeye bağlı olarak “erzelil-umur” başlığı altında da ele almıştır. Âyet şu şekildedir: “Kiminiz öldürülüyor, kiminiz de bilgiden sonra hiçbir şey bilmemek üzere ömrün en fena devresine gerisin geri itiliyor”. Râzî âyetin tefsirinde şöyle demiştir: Bunun manası şöyledir: "Kiminiz, kuvvetli ve her şeyi tam iken öldürülüyor, kiminiz de erzel-i ömüre, yani ihtiyarlığa ve bunaklığa sevkediliyor, böylece de tıpkı çocukluğunun başlangıcında olduğu gibi, bünyesi zayıf, akli tutarsız ve anlayışı az hale geliyor." (Râzî, H.1420: 11/268).

Günümüz biyoloji literatüründe insan gelişimi genellikle şu evreler çerçevesinde sınıflandırılmaktadır: bebeklik, çocukluk, büyüme, ergenlik ve yetişkinlik/erishkinlik. Bebeklik dönemi, rahim dışı yaşamın en erken evresidir ve doğumu takip eden yaklaşık ilk yılı kapsar. Çocukluk dönemi, 13. aydan itibaren başlayarak büyüme çağına kadar süren süreci ifade eder. Büyüme dönemi, genellikle kızlarda 12-15, erkeklerde ise 13-16 yaşları arasında cinsiyet özelliklerinin gelişmeye başladığı ve üreme yetisinin kazanıldığı dönemi tanımlar. Ergenlik dönemi, 11 ila 19 yaş aralığında yoğun fiziksel ve cinsel olgunlaşmanın gerçekleştiği bir dönemdir (Moore – Persaud, 2002: 8). Yetişkinlik (erishkinlik) dönemi ise büyüme ve gelişimin büyük oranda tamamlandığı, yaklaşık 18 ila 21 yaşlarında

başlayıp 21 ila 25 yaşlarında sona eren bir evredir. Bu dönemde bireysel değişim oldukça yavaş seyretmektedir. (Moore – Persaud, 2002: 108).

Bu tasnifin dikkat çeken bir yönü, yaşlılık dönemine ayrıca yer verilmemiş olmasıdır. Bu durum ilk bakışta bir eksiklik gibi algılanabilse de, biyolojide gelişimsel dönemler genellikle büyüme, olgunlaşma ve üreme yetisi kazanımı gibi evrelerle sınırlı olarak ele alınır. Yaşlılık ise çoğunlukla gerileme (invölüsyon) süreçleriyle ilişkilendirildiğinden, gelişimsel bir kategori olarak değil, organizmanın yaşlanma evresi olarak tıp ve gerontoloji gibi alanlarda detaylı biçimde incelenmektedir (Bilir, 2018: 13-14). Örneğin Dünya Sağlık Örgütü yaşlılığı üç ana kategoriye ayırarak 45–59 yaş aralığını “orta yaş”, 60–74 yaş aralığını “yaşlılık”, 75–89 yaş aralığını “ileri yaşlılık” ve 90 yaş ve üzerini ise “ihtiyarlık” olarak tanımlamaktadır (Adam -Özkan, 1984:270).

Râzî'nin dönemsel tasnifi doğrudan Kur'an'a dayanmakta olup insanın yaratılış ve gelişim süreçlerini ahlâkî, metafizik ve hikemî-felsefî boyutlarla birlikte ele alır. Kur'an'da ise ilk insanın yaratılış aşamaları, sonraki insanların ana rahmine düşüşü, doğumu, yaşamı ve ölümü gibi evreler çeşitli maksatlarla anlatılmıştır. Buna karşılık biyoloji, psikoloji gibi modern bilim dalları insanı farklı açılardan inceleyerek kendilerine özgü tasnifler geliştirmiştir. Bu nedenle Kur'an'daki, ona bağlı olarak Râzî'nin tasnifi, modern bilimlerin sınıflamalarından metodolojik ve amaç bakımından kökten farklılık arz etmektedir. Bunun bir sebebi de Râzî'nin açıklamalarının bir yönüyle klasik İslam düşüncesinin epistemolojik ve ontolojik çerçevesine bağlı olmasıdır.

Bununla birlikte, Râzî'nin insanın doğum ve ölüm arasındaki evrelerine dair yaptığı açıklama ve gözlemlerin, modern biyolojideki açıklamalar ve nitelemelerle genel hatlarıyla örtüştüğü söylenebilir. Ancak daha önce belirtildiği gibi bu örtüşmeler, doğrudan bir eşleşme veya yöntemsel bir birliktelik anlamına gelmemelidir.

Allah Teâlâ Târik sûresinin 6-7. âyetlerinde insanın sulb ile terâib arasından atılarak dökülen (dâfık) bir sudan yaratıldığını ifade etmiştir. Râzî bu âyetlerde geçen sulb, terâib ve dâfık kelimelerinin anlamlarına dair bazı nakiller yapıp bunları detaylıca açıklamış ve âyette geçen suyun hem erkeğe hem de kadına ait olduğu kanaatini dile getirmiştir. Âyeti açıklarken şu ifadeleri kullanmıştır: “Şüphesiz meninin oluşmasında en fazla katkı sağlayan organ beyindir. Beyin (yönetici konumunda olup) omurilik (nuhâ) onun vekili konumundadır. Omurilik ise omurganın (sulb) içinde yer alır. Omurilikten bedenın ön kısmına, yani göğüs kafesi (terâib) bölgesine kadar ulaşan çok sayıda sinir uzantısı vardır. İşte bu sebeple Allah Teâlâ bu iki bölgeyi (sulb ve terâib) özel olarak zikretmiştir.” (Râzî, H.1420: 23/56-57).

Râzî'nin bu açıklamaları hayret verecek derecede modern biyoloji ile uyum içindedir. Günümüzdeki üreme biyolojisi bilgilerine göre, beyindeki yaşam ve cinsiyet faaliyetlerini kontrol etmekle görevli merkez olan hipofiz bezi, erkek ve kadında böbreklerin hemen üzerinde son kaburgaların omurga ile birleştikleri yerlere yakın yerleşmiş olan böbrek üstü bezlerinin de yardımıyla yumurtalık ve testislerin faaliyetlerini kontrolle görevlidirler. Bunda Râzî'nin söylediği gibi meninin oluşumundaki en temel ve büyük etmen beyin olup bel bölgesi ve leğen boşluğunun arka kısmından gelen otonom sinirler de bu kontrolde yer alır. Bu otonom sinirler Râzî'nin bahsettiği nuhâ' (omurilik) olup vücudun arka kısmındaki kemik olarak zikrettiği sulbün yani omurganın içinde bulunmaktadır. Râzî'nin burada kullandığı “beynin vekili” ifadesi de sinir iletimini yani beyinde var olan bilgi ve duyumların bu sinirler aracılığı ile iletilmiş olduğunu anlatmaktadır (Vannini vd., 1995: 161- 162, 194-195; Guyton – Hall, 1996: 589; Bedir, 1996: 290).

Bütün Canlıların Çamurdan Yaratılması

Allah Saffat sûresi 11. âyette“Doğrusu biz o insanları yapışkan bir çamurdan yarattık.” buyurmuştur. Râzî bu âyetin tefsirinde bütün canlıların cıvık çamurdan meydana geldiğini şu sözlerle ifade etmektedir: "Bu âyetin başka yorumları da vardır: Mesela, her bir insanın doğrudan doğruya yapışkan balçıktan yaratıldığını söylemek de mümkündür. Bu görüş şöyle açıklanır: Hayvan ancak meni ve hayız kanından meydana gelir; meni ise kandan oluşur. Böylece hayvan temelde kandan oluşmuş olur. Kan da besinden meydana gelir. Besin ise ya hayvansal ya da bitkisel kökenlidir. Eğer besin olan hayvanın yaratılışına bakılırsa, onun da oluşumu insanın yaratılışı gibidir. Bu durumda, besinlerin aslı bitkidir. Bitki ise ancak toprağın suyla karışmasından, yani yapışkan balçıktan meydana gelir. Durum böyle olunca, bütün mahlukatın (yani canlıların; insan, hayvan ve bitkilerin) aslının yapışkan balçık olduğu ortaya çıkar. Bu durumda deriz ki: Bu yapışkan balçığı oluşturan parçalar hayatı kabule elverişlidir. Allah Teâlâ da onları diriltmeye kadirdir. Bu kabiliyet ve Allah'ın kudreti ise daima baki olduğundan, bu imkânın her zaman devam etmesi gerekir." (Râzî, H.1420: 26/322-323). Günümüzdeki bilimsel araştırmalar, canlılığın toprak, su ve havada bulunan inorganik moleküllerin, belirli çevresel şartlar altında organik bileşiklere dönüşmesiyle başladığını ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Fahreddin er-Râzî'nin “cıvık çamur” (طين لازب) açıklaması, modern bilimsel verilerle uyumludur. Nitekim farklı hayvan ve bitki türlerinin birbirlerine büyük benzerlik göstermesi de bu ortak kökene işaret etmektedir. Örneğin tüm canlı türlerinde proteinler, temel olarak aynı yirmi aminoasitten oluşmaktadır. Benzer şekilde, tüm organizmalardaki nükleik asitler (DNA ve RNA), ortak bir yapıya sahip olan

şeker-fosfat omurgası ve beş bazdan meydana gelen nükleotid dizilerinden oluşmaktadır (Râzî, H.1420: 26/322-323).

Her Canlının Sudan Yaratılması

Nur sûresi 45. ayette “Allah, bütün canlıları sudan yarattı. İşte bunlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak üzerinde yürür, kimisi dört ayak üzerinde yürür...” buyurulmuştur.

Râzî âyetin tefsirinde bütün varlığın aslının cevher olduğunu, canlıların aslının ise cevherden sonra yarattığı su olduğunu ifade ederek şöyle demiştir: “Allah Teâlâ’nın ilk yarattığı şey bir cevherdi; ona heybet nazarıyla baktığında o cevher suya dönüştü. Sonra o sudan ateşi, havayı ve nuru yarattı.’ Bu âyetle yaratılışın aslı açıklanmak istendiğinden ve bu ilk asıl su olduğundan, bu şekilde (yani su vurgusuyla) ifade edilmiştir.” (Râzî, H.1420: 24/406). Râzî’nin sudan önce cevheri zikretmesinin nedeni, kelam ilminde her şeyin özünün en küçük yapı birimi olan atom olduğu görüşüdür. Bu ise tüm varlıklarda ortak olanıdır. Ancak özelde ilk canlının oluşurken sudan oluştuğunu da ifade etmiştir. Râzî Enbiya sûresi 30. âyetin tefsirinde de her canlının sudan yaratıldığını söylemiş, ayrıca bitkilerin ve ağaçların su sayesinde büyüdüğünü, yine bunlardaki nem, yeşillik, tomurcuk ve meyvelerin de sudan olduğunu belirtmiştir (Râzî, H.1420: 24/138).

Nur sûresi 45. ayette hayvanların canlılığın temel şartı olan ve canlıların yapılarında mutlaka bulunan sudan yaratıldığı ifade edilip bunların bazı çeşitleri sayılmaktadır. Râzî, bu hususu ve âyetle geçen dabbeyi “dabbe kelimesiyle yeryüzündeki hayvanlar kast edilmekte ve bu hayvanların büyük bir kısmı ya nutfeden yaratılmış, ya da sadece suda yaşamalarından dolayı sudan yaratılmıştır,” şeklinde açıklamaktadır.

Günümüz biyolojisinde, canlıların en küçük yapı birimi olan hücrelerde serbest su ve bağlı su olmak üzere iki farklı su formu bulunduğu belirlenmiştir (Campbell- Reece, 2010: 108). Serbest su, hücrelerdeki suyun %95’ini oluştururken, bağlı su ise %5’ini oluşturur. Hayvan ve bitki hücrelerinde su oranı ortalama %75-85 civarındadır. Canlılığın temeli sudur ve canlılığın devamı için suya ihtiyaç vardır. Canlılardaki birçok kimyasal tepkime, enerji üretimi, bitkilerdeki fotosentez vb. birçok metabolik faaliyette ana faktör sudur (Ozban, 1994: 10; Campbell-Reece, 2010: 41). Bu durum, Râzî’nin açıklamalarının modern biyoloji ile uyumlu olduğunu göstermektedir.

Herşeyin Zevc (Çifter/Sınıflar) Olarak Yaratılması

Yasin sûresi 36. âyetle “Yeryüzünün bitirdiklerinden, kendi benliklerinden ve daha bilmediklerinden hepsini eşler halinde yaratan çok yücedir.” buyruğu ile bitkilerin zevc’ler halinde yaratıldığını ifade eden Lokman Sûresi 10. âyet ve 20 Taha Sûresi 53. âyetin tefsirinde Râzî zevc kelimesini “tür” ve “sınıf” anlamında tefsir etmiştir (Râzî, H.1420: 22/61-62, 25/117, 26/37).

Ancak zevc kelimesi aynı zamanda çift anlamına da gelmektedir ve bu âyetlerde bunun kastedilmiş olma ihtimali en az Râzî’nin ifade ettiği anlamda olması kadar kuvvetlidir. Bitkilerin ve başka canlıların çift oluşu ancak bilimin gelişmesiyle birlikte tespit edilebilmiştir. Dolayısıyla Râzî’nin âyeti sadece sınıf ve tür ile tefsir etmesi anlaşılabilir bir durumdur. Fakat şu önemli hususu da belirtmek gerekir ki bu ifadeler yani “sınıf” ve “tür” kelimeleri biyoloji terminolojisi bakımından değerlendirilecek olursa Râzî’nin kastettiği çeşitlilik anlamına gelmemektedir. Sınıf ve tür taksonomide yani canlıların sınıflandırılmasında kullanılan kategorilerdir (Güneş, 2006: 13). Tabi Râzî’nin yaşadığı dönemde böyle bir sınıflandırma sistemi henüz olmadığından bu kelimelerin kullanım amaç ve alanlarının dönemlere göre farklılık arz etmesi normal karşılanmalıdır.

Bitkilerin Çift Unsur İhtiva Etmesi

Râzî Ra’d sûresi 3. âyetle geçen “...meyvelerin hepsinden yine kendilerinin içinde iki eş yaratmıştır” cümlesini tefsir ederken bunları farklı açılardan ele almıştır.

Râzî, ilk olarak tane, yani tohumun toprakta nemin tesiriyle çimlenmesinde aşağıya yani toprağa doğru kök gelişimi ve zıt yönde yani yukarı doğru da filizlenmenin (uç meristem) gerçekleşmesini, aynı etkilere maruz olan tohumda iki zıt hareketin meydana gelmesinin tabiat veya tanenin özelliğinden dolayı değil “ancak hakîm bir müdebbirin tedbiri, kadim bir mukaddirin takdiri” ifadesiyle Allah Teala’nın takdiriyle olduğunu ifade etmektedir. Yine o taneden çıkıp oluşan ağacın kök, gövde, çiçek ve meyve gibi farklı özellikteki kısımlarının oluşması ve her bitkinin meyvesinin özelliklerinin de diğerlerinden farklı oluşunun da mutlaka hakîm, kâdir ve kadîm bir zattan olabileceği sonucuna varmaktadır.

İkinci olarak ise âyetle geçen “iki eş”ten (زوجين اثنين) iki çeşidin kastedildiğini, bunun tat, sıcaklık, renk gibi farklılıklar olarak düşünülebileceğini iddia eden Râzî, âyetle geçen “zevc” kelimesinin neden çift değil de “çeşit” olarak yorumladığını ise şöyle açıklamaktadır: “Eğer Allah Teâlâ bu âyetle “çift yarattı” deseydi bununla tür mü şahıs mı kastedildiği bilinmezdi. Ama ikişer çift deyince (yani zevceyn’den sonra ayrıca isneyn:iki deyince) Allah

Teâlâ'nın ilk olarak her türden ikişer tane yarattığını, ne az ne çok yaratmadığını anlamış olduk. Netice olarak diyebiliriz ki: Mahlukat içinde tür olarak şu anda insanlar çoktur. Fakat onlar şahıs olarak çift olan iki varlıktan yani Adem ile Havva'dan yaratılmaya başlandığına göre, bütün ağaç ve bitkilerin durumu da böyledir." (Râzî, H.1420: 19/6-7).

Râzî'nin "zevceyn isneyn" ifadesine getirdiği bu (ikinci) yorumda her bitki ve hayvan çeşidinden başlangıçta, insanoğlunda olduğu gibi birer çift yaratıldığı yönündeki açıklamalarıyla eğer çiftten farklı cinsleri kastediyorsa, bu, günümüzdeki biyoloji bilgilerine (Botanik dalı) göre eksik ve yetersizdir. Çünkü bazı bitkiler çift cinsiyet ihtiva etmektedir. Zira -aslında âyetle açıkça geçtiği üzere- meyvelerin yani meyveyi oluşturan çiçeğin içinde iki eş, yani iki cinsiyet bulunmaktadır. Dişi organın içindeki şişkin olan kısımda bulunan tohum taslaklarında dişi üreme hücreleri (yumurta) bulunmaktadır. Erkek üreme hücreleri (sperm) de erkek organ tarafından üretilen çiçek tozlarının olduğu kısımdadır. Erkek organın anterlerinde bulunan polenler olgunlaştıktan sonra rüzgar, su, böcek veya kuşlar aracılığıyla taşınarak dişi organın tepeciğine (stigma) gelir ve tozlaşma gerçekleşir. Tozlaşmadan sonra polen çimlenerek polen tüpünü oluşturur ve polen tüpü ovaryuma (yumurtalık) doğru ilerlemeye başlar. Ulaştığında da bitkilere özgü çifte döllenme olayı gerçekleşmiş olur. Sonrasında embriyo, ardından da meyve oluşumu gerçekleşir (Campbell- Reece, 2010; 608; Güneş, 2006: 175). Râzî'nin açıklamaları ise bu bilgilerden uzak ve farklı yöndedir. İfade ettiğimiz gibi aslında âyetteki ifade, günümüz biyoloji bilgilerine sahip kimse açısından açık olduğu halde, döneminin şartları gereği bu bilgilere sahip olmayan Râzî açısından âyetin anlamı kapalı kalmış gözükmektedir.

Kur'an'ın muhtelif âyetlerinde meyvelere, bitkilere, bitkinin canlanmasına, kuruyup tekrardan yeşermesine ve her insanın gözlemleyebileceği daha pek çok hususa değinilmektedir. Râzî bunların tefsirinde âyetlerin bağlam ve maksadı üzerinde durmuş, bu âyetlerin neye delil getirildiği hususuna odaklanmış, açıklamalarını da bu yönde yapmıştır. Bu açıklamalar bilimsel ve teknik nitelik taşımadığından araştırmamızın kapsamı dışında bırakılmıştır.

SONUÇ

Bu çalışmada, Fahreddin Râzî'nin Mefâtihi'l-Ğayb adlı eserinde Kur'an-ı Kerim'deki biyolojiyle ilgili âyetlere dair açıklama ve yorumları incelenmiştir. Bu inceleme, Râzî'nin dönemin bilimsel anlayışını ve Kur'an'daki kelime ve kavram yapısına dair tahlillerini göz önünde bulundurarak, modern biyolojiyle ilişkilendirilen biyolojik açıklamaları kapsamaktadır.

Râzî'nin insanın yaratılışı ve embriyolojik gelişim süreciyle ilgili açıklamaları dikkat çekici bir biçimde modern biyolojik anlayışlarla örtüşmektedir. Râzî, insanın yaratılış sürecinde "sülâle"yi sperm olarak tanımlamış, bu sıvının çamurdan türediğini belirtmiş ve embriyolojik aşamalara ilişkin olarak nutfе, alaka ve mudğа kavramlarını bugünkü anlamlarıyla oldukça uyumlu biçimde açıklamıştır. Ayrıca, rahmin korunmuş ve sağlam bir yapı oluşuna dair "mekîn" yorumu, nutfenin rahme yerleşmesini anlatan "müstekarr" açıklaması, omurga ve beyin ilişkisini vurgulayan sulb-terâib tefsiri, "uç karanlık" ifadesinin rahim ve plasenta gibi anatomik unsurlarla eşleştirilmesi gibi yaklaşımlar, Râzî'nin, dönemin bilimsel birikimiyle sınırlı olmasına rağmen dikkate değer derecede isabetli gözlemler yaptığını göstermektedir. Râzî'nin tüm canlıların sudan ve çamurdan yaratıldığına dair ifadeleri ve arı ile karıncanın sosyal yönlerine ilişkin tespitleri, doğa gözlemlerinin hem işlevsel hem biyolojik perspektiften yapıldığını ortaya koymaktadır.

Râzî'nin yorumları, zamanının bilimsel birikimiyle sınırlı olmasına rağmen, Kur'an'daki biyolojik hakikatlerin, çağlar sonra bile geçerliliğini koruyarak doğru bir şekilde anlaşılabilirliğini göstermektedir. Bu yorumlar, deterministik bir bakış açısını reddederek, yaratıcı kudretin ve hikmetin ortaya koyduğu düzeni vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, bazı biyolojik meselelerde günümüz bilimsel verileriyle örtüşürken, bazılarında farklılıklar göstermektedir. Ancak bu durum, Kur'an'ın biyolojiyle ilgili işaretlerini bilimsel doğrulama aracı olarak değil, insanın bilgiye ve tefekküre yönlendirilmesi olarak değerlendirmemiz gerektiğini ortaya koymaktadır. Kur'an, bir bilim kitabı olarak değil, insanlara doğru yolu göstermek amacıyla nazil olmuş bir öğüt kitabıdır. Ancak içerisindeki bazı hakikatlerin zamanla gelişen bilimsel verilerle örtüşmesi, bu mesajın evrenselliğini ve her dönemde geçerli olma özelliğini gözler önüne sermektedir.

Din ve bilim arasındaki ilişki, her dönemde olduğu gibi günümüzde de, çeşitli bilimsel keşiflerle yeni boyutlar kazanmıştır. Bu bağlamda, Kur'an'ın biyolojiyle ilgili işaretlerinin, bilimsel verilere dayalı yorumlarla daha derinlemesine anlaşılması, dinin ve bilimin birbirini dışlamayan, aksine birbirini tamamlayan bir ilişki içinde var olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu tür çalışmalar, yalnızca dini öğretilerin doğru anlaşılmasına katkı sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda bilimsel verilerin daha sağlıklı bir biçimde yorumlanmasını da mümkün kılacaktır.

Sonuç olarak, din-bilim ilişkisini derinlemesine inceleyen araştırmaların artırılması, hem teolojik hem de bilimsel açıdan önemli veriler sunacak; özellikle kelim ve biyoloji disiplinlerinin kesişim alanlarında yapılacak çalışmalar,

hem dinî hakikatlerin doğru anlaşılmasını hem de bilimsel verilerin doğru yorumlanmasına katkı sağlayacaktır. Bu tür araştırmalar, dinî inançların bilimsel verilerle nasıl uyumlu olabileceğine dair örnekler sunarak, geçmişten günümüze kadar değişen bilimsel anlayışların dinî perspektifle nasıl örtüştüğünü ve birbirini nasıl tamamladığını gözler önüne serecektir.

KAYNAKÇA

- Adam, E. - Özkan, T. (1984). “Yaşlılık Hastalıkları” (Ed. S. Özyayın), Psikiyatri, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Yayınları, İstanbul.
- Ahmet, B. (1996). “Kur'an ve İlim”, Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2/2: 285–299.
- Bilir, N. (2018). “Yaşlılık Tanımı, Yaşlılık Kavramı, Epidemiyolojik Özellikler”, Yaşlılık ve Solunum Hastalıkları, PDF: Tüsad Yayınları. <https://www.solunum.org.tr/TusadData/Book/677/17102018112853-001.pdf>
- Campbell, N. A.- Reece, J. (2010). Biyoloji, Palme Yayıncılık, 6.Basım, Ankara.
- Cebeci, L. (2003). “Mefâtihu'l-ğayb”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 28: 348–350, Ankara.
- Cerrahoğlu, İ. (1977). “Fahrüddin er-Râzî ve Tefsiri”, Atatürk Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi, 2: 5–52.
- Delilbaşı, L., vd. (2000). Gametler, Fertilizasyon ve Embriyoner Gelişim –I–, Serono Yayınları, Beyrut.
- Demir, Abdülkadir (2020). Fahrüddin er-Râzî'nin Tefsirinde Kevni Ayetlere Yaklaşımlar. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı.
- el-Bâr, M. A. (2010). Kur'ân-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ. (ts.). Me'ânî'l-Kur'ân, Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Terceme, Kahire.
- Gözükar, E. M. (1997). Biyokimya, Nobel Tıp Kitabevleri, 3.Basım, İstanbul.
- Guyton, A. C. - John E. H. (1996). Tıbbi Biyoloji, Nobel Yayınları, İstanbul.
- Güneş, T. (2006). Genel Biyoloji, Anı Yayınları, Ankara.
- İbn Hallikân, Şemseddin Ebû Abbas. (1994). Vefeyâtü'l-a'yân, Dârü Sâdır, Beyrut.
- İbn İmad, Abdülhayy el-Hanbelî. (1986). Şezerâtü'z-zeheb fî ahhâri men zeheb, Dârü İbn Kesîr, Beyrut.
- İbn Kadî Şühbe, Takiyüddin. (1986). Tabakâtü's-Şâfiyye, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut.
- Kur'an Araştırmaları Grubu. (2013). Kur'an Hiç Tükenmeyen Mucize, İstanbul Yayınevi, 32. Basım, İstanbul.
- Lones, E. T. (1912). Aristotle's Researches in Natural Science, West, Newman and Co., London.
- Madazlı, R. (2008). Plasenta, Nobel Tıp Kitabevleri, İstanbul.
- Moore, Keith L.– Persaud, T.V.N. (2002). İnsan Embriyolojisi, İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri,
- Noyan, A. (1996). Yaşamda ve Hekimlikte Fizyoloji, Meteksan Matbaası, 9.Basım, Ankara.
- Ozban, N. (1994). Hücre, Fen Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- Râzî, F. (H.1420). Mefâtihu'l-ğayb, İhyâü't-Türâs el-Arabî, 3. Basım., Beyrut.
- Rikap, Y. (1999). Zooloji Terimleri Sözlüğü, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Singer, C. (1931). A Short History of Biology, Oxford The Clarendon Press, London–New York.
- Şahin, Y. (2005). Yaşambilim, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.
- Tatlıcan, B. (2007). Kur'an'da Çelişki Yoktur, Düşünce Yayınları, İstanbul.
- Topdemir, H. G. – Unat, Y. (t.y.). Bilim Tarihi ve Felsefesi, Pegem Akademi, 2. Basım, Ankara.
- Topdemir, H. G. “İslam Dünyasında Biyoloji ve Zooloji”, TÜBİTAK Bilim ve Teknik, Eylül 2012, Sayı: 782, Ankara.
- Vannini, V. vd. (1995). Anatomi Atlası, Birol Yayıncılık, 3. Basım, İstanbul.
- Yavuz, Y. Ş. (1995). “Fahrüddin er-Râzî”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, 12: 89–95, İstanbul.